

received: 2012-03-07
review article

UDK 930:327(450+497.4)''19''

SLOVENSKO ZGODOVINOPISJE 20. STOLETJA O SLOVENSKO-ITALIJANSKEM OBMEJNEM OBMOČJU IN O NJEGOVIH MEJAH

Branko MARUŠIČ

Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Raziskovalna postaja Nova Gorica, Delpinova ulica 12, 5000 Nova Gorica, Slovenija
e-mail: branko.marusic@guest.arnes.si

IZVLEČEK

Za slovensko zgodovino 20. stoletja in za njegove raziskovalne vsebine, povezane s slovensko-italijanskim obmejnim območjem, je značilno naslednje:

Šele od konca 19. stoletja se slovensko zgodovino odpre od amaterizma ter prehaja z izšolanimi strokovnjaki na profesionalno ravnanje, kar pomeni v prvi vrsti sistematično in načrtovano raziskovanje preteklosti.

V zgodovini se zrcalijo interesi njegovih tvorcev, ki posegajo v različna časovna razdobja zahodnoslovenskega ozemlja.

Razgibano dogajanje 20. stoletja je vplivalo na izbiro raziskovalnih problemov. Za to stoletje so za območje slovensko-italijanskega sosedstva značilni: nacionalno vprašanje in vprašanje meja, dve svetovni vojni, ki sta območje prizadeli neposredno, in poleg krajevnih narodnostnih razmerij tudi meddržavni odnosi med Italijo in Jugoslavijo/Slovenijo.

Raziskovalni problemi so se osredotočali zlasti na določanje slovensko-italijanskih narodnostnih/državnih mej v tesni povezavi z dogajanjem prve in druge svetovne vojne in časa, ki jima je sledil. Pri tem so dogodki iz zgodovine služili kot dokazovalno gradivo.

Pestrost dogajanja, na katera so se zgodovinarji odzivali, tudi tisti, ki so se ukvarjali s starejšo preteklostjo, je ustvarjala svojevrstno periodizacijo in kakovost historiografskih dosežkov v stoletju dolgem razdobju.

Ključne besede: Italija, meja, Primorska, Slovenija, zgodovino, tržaško vprašanje

LA STORIOGRAFIA SLOVENA DEL XX SECOLO SULLA REGIONE LIMITROFA ITALO-SLOVENA E SULLA QUESTIONE DEI CONFINI

SINTESI

Per la storiografia slovena del XX secolo e i suoi contenuti di ricerca, dedicati alla storia della regione transfrontaliera italo-slovena, sono caratteristici i seguenti aspetti:

La storiografia slovena esce da una dimensione di dilettantismo passando a un livello professionale, con studiosi formati a tale scopo, appena a partire dalla fine del XIX

secolo, aspetto che equivale in primo luogo a ricercare il passato in modo sistematico e programmato.

Nella storiografia si riflettono gli interessi dei suoi autori, che intervengono in diversi periodi della regione slovena occidentale.

Gli animati avvenimenti del XX secolo hanno influito nella scelta dei problemi di ricerca. Per questo secolo sono caratteristici nel caso del vicinato italo-sloveno il fattore nazionale e la questione confinaria, le due guerre mondiali, che hanno direttamente afflittto la regione, e oltre ai rapporti locali nazionali anche i rapporti tra i due Stati, l'Italia e la Jugoslavia/Slovenia.

I problemi della ricerca si sono concentrati principalmente attorno alla determinazione dei confini nazionali/statali italo-sloveni in stretta relazione con gli accadimenti della prima e seconda guerra mondiale e dei periodi ad esse successivi. In questa luce i fatti tratti dalla storia sono serviti da materiale probatorio.

La varietà degli avvenimenti a cui gli storici hanno cercato di dare delle risposte, anche coloro che si sono occupati del passato più remoto, ha dato forma ad una periodizzazione specifica e a dei risultati storiografici di qualità.

Parole chiave: confine, Italia, Primorska, Venezia Giulia, storiografia, problema di Trieste

Slovensko zgodovino pisje je slovensko-italijansko obmejno območje oziroma zahodni slovenski prostor vselej obravnavalo kot integralno sestavino preteklosti celotnega ozemlja, kjer so živeli in še žive kompaktno ali večinsko Slovenci. Značilnost tega prostora, ki se danes razteza zahodno od nekdanje rapalske meje, pa je bila in je še vedno romanska soseščina. Sosedstvo z italijansko/romansko govorečim prostorom in od leta 1861 dalje z italijansko državo pa je v slovenski javnosti – tudi zaradi Beneške Slovenije, ki je bila leta 1866 vključena v Italijo – nenehno postavljalo v ospredje vprašanje narodnostnih in posredno tudi državnih meja, ker so bile meje te ali drugačne vrste, vselej in tudi danes, tesno vpete v življenje na tem ozemlju bivajočih človeških skupnosti. Narodnostne meje naj bi opredeljevale prostor, na katerem sta oba mejaša živela vsak zase. Državne meje pa bi razmejile na eni strani ozemlje združene Italije ter na drugi strani ozemlje Zedinjene Slovenije kot sestavnega dela večje državne skupnosti (habsburška monarhija, južnoslovanska državna skupnost). Vprašanje meja (narodnostnih in jezikovnih,¹ državnih) se je krepko zrcalilo tudi v slovenskem zgodovino pisju od sredine 19. stoletja dalje, zlasti v vseh obdobjih, ko sta se spreminjali v mnogo manjši meri narodnostna in v mnogo večji meri državna meja (do 1920, 1920–1947, 1947–1975, 1975–1991, po 1991). Slovenski zgodovinarji so ugotavljali potek meja v skladu s slovenskimi “narodnimi interesi,” ki pa niso bili, zlasti pri uresničevanju pro-

1 To besedno zvezo zasledimo v jezikovnih objavah (Skubic, 1997, 7).

grama Zedinjene Slovenije, ozemeljsko natančneje opredeljeni. Zagotovo pa niso bili v sozvočju s predlogi in z zahtevami zahodnih sosedov, se pravi njih politične in strokovne javnosti. Podobno velja tudi za italijansko zgodovinopisje, na tem mestu pa se mu ne bomo posebej posvečali. Očitno je, da imajo meje v zgodovini kot tudi v sedanjosti več podob, ne le tiste, ki instinktivno in samodejno stopa v ospredje. Le s soočanjem vseh teh vidikov bo razumevanje mejnih in obmejnih vprašanj v preteklosti in tudi v sedanjosti popolnejše. V dobršnem delu obdobja, ki razmejuje ta zapis, je, kot ugotavlja Marta Verginella, “narodno fokusirana obmejna zgodovina [...] prevladovala tako med italijanskimi kot slovenskimi zgodovinarji Julijske krajine oziroma Primorske, skladno s potrebami narodno kompetitivnih subjektov” (Verginella, 2010, 211).

V drugi polovici 19. stoletja se je, tudi kot zelo vidna posredna posledica spreminjene vloge zgodovine v učnih načrtih avstrijskih univerz, izvršil v slovenskem zgodovinopisju prelom med amaterizmom in profesionalizmom. V začetku 20. stoletja so se že pokazale kakovostne spremembe. Če so se pred tem ljubitelji posvečali zgodovini z mnogo nekritičnosti, pa je profesionalizem zastavil bolj sistematično in organizirano raziskovalno pot, ki je temeljila v prvi vrsti na določanju identifikacijskih osnov slovenskega naroda skozi zgodovino in na raziskovanju zgodovine ozemlja, na katerem so Slovenci živeli. S temi vzpodbudami je bilo najtesneje povezano vprašanje meja ozemelj, ki so jih Slovenci naseljevali. Ena izmed osnovnih nalog slovenskega zgodovinopisja tistega časa je bilo pisanje celotne zgodovine Slovencev. Uresničevanja takega načrta se je na prelomu 19. in 20. stoletja lotila tedaj najvišja slovenska znanstvena in knjižna ustanova, Slovenska matica. Tako so v devetdesetih letih 19. stoletja izšli v knjižni obliki prikazi zgodovine tedanjih upravnih dežel zahodne Slovenije Goriško-Gradiške, Trsta in Istre in leta 1899 Beneške Slovenije. Zadnja navedena knjiga je obravnavala ozemlje, ki je tedaj že sodilo v italijanski državni prostor. Avtor vseh teh prikazov, Simon Rutar, se ni posluževal nekakšne agitacijske metode, temelječe na zagovarjanju slovenske zgodovinske kontinuitete, pač pa je začrtoval prostor, koder je v daljni preteklosti segala in koder še sega slovenska kompaktna in manj kompaktna naselitev. Začrtovanja slovenskih narodnostnih meja na zahodu se je sredi 19. stoletja med Slovenci zelo resno lotil Peter Kozler (1854), za predele Goriške pa je istočasno opredeljeval mejo zlasti Štefan Kociančič, nekoliko kasneje pa Ivan Trinko za ozemlje Beneške Slovenije (1883, 1898) in Rezije (1907). Meje slovenske naselitve na zahodu so ugotavljali že od začetkov 19. stoletja dalje tudi nekateri drugi slovenski (npr. Jernej Kopitar, Stanko Vraz, Matija Majar, Andrej Eisnspieler, Simon Rutar, Karel Štrekelj, Vatroslav Oblak) in neslovenski avtorji (npr. Josef Dobrovský, Pavel Josef Šafařík, Izmail Ivanovič Sreznevskij, Jan Ignacy Niecisław Baudouin de Courtenay, Carlo Podrecca). Takemu iskanju in določanju skrajnih slovenskih naselitvenih meja na zahodu pri slovenskih raziskovalcih – ni bilo zavojevalsko (po zgledu narodnoobrambne pesmi: “Hej Slovenci, kje so naše meje, tam Slovenci, kjer je naša kri!”), marveč nostalglično in zazrto v preteklost – je pripomogla tudi zbirka srednjeveških listin, ki jo je objavil med letoma 1902 in 1928 Franc Kos s sodelovanjem sina Milka (*Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku*, 1–5; Kos, 1902–1928). Že tedaj pa se je pokazala značilnost ali celo pravilo, da je vprašanje zahodne meje in interdisciplinarno poznavanje zahodnega slovenskega ozemlja v nemalo zlasti razisko-

valce in publiciste, ki so od tod izhajali ali pa tu živeli (npr. Štefan Kociančič, Simon Rutar, Franc in Milko Kos, Karel Štrekelj, Miroslav Premrou itd.).

S konca 19. stoletja izvirajo tudi prve resnejše polemike o slovensko-italijanskih jezikovnih oziroma narodnostnih mejah. Pri tem pa naj izključimo predhodno polemiziranje slovenskega tiska (*Novice*, *Slovenski narod*, *Slovenec* itd.) s tezami in ugotovitvami italijanskih avtorjev Pietra Kandlerja, Graziadie Isaie Ascolija, Prospera Antoninija, Jacopa Cavallija, Amato Amatija, Sigismonda Bonfiglia, Riccarda Fabrisa, Paula Fambrija in drugih. Simon Rutar, ki se je med Slovenci najbolj pogosto in polemično oglašal na italijanske historiografske objave, je polemiziral npr. z Michelejem Leichtom o meji med Italijo in "avstrijsko Slovenijo" (*Austria slovena*; Rutar, 1892). Razlog za polemiko je bila Rutarjeva razprava o slovenskih naselbinah na Furlanskem (Rutar, 1883), pravzaprav prevod te razprave v italijanščino Ivana Trinka (Rutar, 1887). Rutar je italijanskim avtorjem pogosto očital tendenciozno poznavanje razmer pri Slovencih, tudi zaradi nepoznavanja slovenščine. Morda je bil prav Pietro Savini (Savini, 1918) edini med italijanskimi poznavalci, ki je v letih pred prvo svetovno vojno v svoji toponastični študiji resneje sledil objavam slovenskih avtorjev.

Do prve svetovne vojne so se slovenski zgodovinarji v zvezi z zgodovino slovenskega zahodnega prostora posvečali obsežni problematiki oglejske cerkve (Franc in Milko Kos, Josip Gruden), posameznim fevdalnim rodbinam na Goriškem in v Istri ter mestu Gorica. Prerano umrli Vladimir Levec je zbiral po Furlaniji gradivo za zgodovino slovenskega ozemlja, pa tudi furlanskega parlamenta. Vendar je to namero opustil, potem ko je izvedel, da je Pier Silverio Leicht že skoraj končal raziskavo tega problema (Marušič, 2004). Rihard Orel je kot učitelj v Višnjeviku v Brdih (1907–1910) raziskoval Beneško Slovenijo in zahodna Brda ter obhodil slovensko narodnostno mejo od reke Idrije do Štivanja (Orel, 1911).

Prva svetovna vojna in čas neposredno po njej sta zaradi razmejitvenih vprašanj, ki so se reševala v okviru mednarodne diplomacije, znova in v povsem novih razmerah pobudila vprašanje zahodnih meja. Takrat, leta 1919, je goriški rojak Milko Kos v francoščini objavil študijo o italijansko-slovenskih lingvističnih mejah (Kos, M., 1919), tudi Rajko Nahtigal je probleme meje reševal z jezikovnimi podatki (Nahtigal, 1919a; Nahtigal, 1919b). Nekoliko manj zbrano se je vprašanja mejnega območja in opravičevanja slovenskih meja lotil pravnik Miroslav Premrou v knjigi *Monimenta sclavenica*, napisani v francoščini (Premrou, 1919). Zagovarjal je avtohtonizem Slovencev, ki je pogosto vstopal tudi v razprave o mejah, kot prispevek laične prisotnosti v slovenskem zgodovinpisju, zlasti v problematiki zagovarjanja in dokazovanja nove slovenske državne pripadnosti in novih državnih meja v polemiki z germanizatorskimi načrti in italijanskim sklicevanjem na dvatisočletno romansko prisotnost na severnem Jadranu. Avtohtonizem, kot navdih tako imenovanega pristnega rodoljublja, je še danes živ, tudi s podporo nekaterih današnjih političnih in ideoloških izbir na Slovenskem.

Milko Kos je čez desetletje, leta 1930, z znanstveno razpravo, v kateri je zahodno mejo raziskoval predvsem na podlagi langobardske kronike Pavla Diakona in tudi listine o posesti samostana v Monasteru pri Ogleju s konca 12. stoletja (Kos, 1930), opozarjal na dve sledeči si slovanski naselitvi sedanjega slovensko-romanskega stičišča:

prva naselitev od 7. stoletja dalje in druga od konca 10. stoletja kot posledica oglejske kolonizacije po koncu madžarskih pustošenj, zlasti Furlanije. Pier Silverio Leicht je v omenjeni samostanski listini prepoznal predvsem njeno važnost za zgodovino srednjeveškega gospodarstva v Furlaniji (Leicht, 1937–1938). Na tem mestu ni mogoče obiti deleža Franca Kosa, ki je malo pred smrtjo (1924) v dveh pomembnih razpravah obdelal Brda (Kos, 1923) in Gorico (Kos, 1919–1927). Njegova razprava o srednjeveški Gorici je izšla večji del posmrtno. Zaradi svoje izvirnosti pa je šele nedavno vzbudila pozornost italijanskih zgodovinarjev, zato je bila prevedena v italijanščino s spremnim besedilom Sergia Tavana (Tavano, 1995).

Med obema svetovnima vojnama 20. stoletja, ko je večji del zahodnega slovenskega ozemlja sodil k Italiji, se je slovensko zgodovinopisje, vsaj kar zadeva zahodnega ozemlja, nekako razcepilo na matični in mnogo manj ustvarjalni manjšinski del. Tisti redki slovenski zgodovinarji v Italiji so delovali v posebnih razmerah. V italijanski strokovni periodiki je z objavami gradiva iz vatikanskega arhiva sodeloval pravnik Miroslav Premrou; v Rimu je kot begunec živel med prvo svetovno vojno. Njegovo zanimanje je bilo posvečeno v prvi vrsti protireformacijskim dogodkom tudi na obmejnem ozemlju. Ostali slovenski pisci z objavami niso presegli koledarskega čtiva (npr. zgodba Antona Kacina/Matije Novaka o Napoleonu Bonaparteju, izšla v Gorici leta 1939), pomembnejši sta le objava zgodovine Idrije Mihaela Arka (1931) in pa objava doktorske naloge Rudolfa Klinca (1942) o reformah Jožefa II. v goriški nadškofiji.

V matični domovini se je oglašala, zlasti v zvezi s Slovenci v Italiji, predvsem zgodovinarska publicistika in opozarjala na njihove vsakdanje probleme. Bilo je veliko različnih objav, višek tega delovanja predstavlja ne povsem zgodovinska knjiga Lava Čermelja v angleščini, *Life and death struggle of national minority in Italy* (Čermelj, 1936), dve leti nato je bila objavljena tudi v francoščini; v slovenščini je izšla leta 1965, devet let kasneje tudi v italijanščini (*Sloveni e Croati in Italia tra le due guerre*; Čermelj, 1974). Čermeljeva knjiga je s položajem slovenske in hrvaške manjšine v Italiji seznanjala svetovno javnost. Čermelj je z objavami o raznovrstnih problemih Julijske krajine nadaljeval tudi po drugi svetovni vojni.

Seveda so se zahodne Slovenije, mnogo manj mejnega vprašanja, še vedno dotikale tudi takratne znanstvene objave Milka Kosa, Stanka Juga in zlasti Frana Zwitterja o zgodovini slovenskih mest ter o Ilirskih provincah. Iz časa tridesetih let pa je vredno omeniti vsaj dve objavi spominov, in sicer svojevrstno pričevanje Andreja Gabrščka o Goriški med letoma 1830 in 1920 (*Goriški Slovenci*; Gabršček, 1932–1934) in spomine Henrika Tume, ki je sicer kot Ljubljčan preživel pol stoletja na Primorskem. Tumovi spomini *Iz mojega življenja* (Tuma, 1937) so bili objavljeni tudi v italijanščini (*Dalla mia vita. Ricordi, pensieri e cofessioni*; Tuma, 1994).

Še pred objavo posthumne Tumove knjige so leta 1934 odlomki iz njegovih spominov o prihodu italijanske vojske v Trst po koncu prve svetovne vojne vzbudili prvo polemiko, ki se je ponovila ob izidu knjige *Razvoj slovenskega narodnostnega vprašanja* (1939), marksistični interpretaciji slovenske zgodovine skozi stoletja. Njen avtor Sperans/Edvard Kardelj je sledil Tumovi razlagi tržaških dogodkov in grajal ravnanje slovenskih socialistov v Trstu in slovenskega meščanskega tabora (Marušič, 1985, 198–218; Marušič,

2000, 5–18). Ta polemika se je nadaljevala tudi po drugi svetovni vojni po izidu posmrtno knjige Dušana Kermavnerja *Temeljni problemi politične zgodovine* (Kermavner, 1978). V knjigi je pisec v prvi vrsti polemiziral z nekaterimi poglavji knjige Milice Kacin Wohinčeve *Primorski Slovenci pod italijansko zasedbo 1918–1921* (Kacin Wohinz, 1971); ta knjiga je izšla leta 2010 v italijanskem jeziku (*Alle origini del fascismo di confine. Gli Sloveni della Venezia Giulia sotto l'occupazione italiana 1918–1921*; Kacin Wohinz, 2010). Avtorica ni sledila Tumovi in Speransovi razlagi tržaških dogodkov, zato si je nakopala ugovore radikalnega slovenskega marksističnega zgodovinopisja, ki je prav ob tej polemiki v letih 1978–1979 zapelo svoj zadnji veliki spev.²

Ta obravnava že sega v čas po drugi svetovni vojni, a treba se je vrniti v vojna leta, ko se je nakazovalo, da bo konec vojne morda znova menjal slovenske meje na zahodu in severu. Med vojno se je pojavilo nekaj internih in ilegalnih elaboratov o slovenskih mejah, o statusnem položaju slovenskega prostora in o njegovih povezavah z jugoslovansko skupnostjo ali pa o razhodu z njo. Izhajali so z različnih ideoloških in političnih stališč. V to delovanje so bili vključeni tudi zgodovinarji, predvsem tisti, ki so se vključili v Osvobodilno fronto. V okupiranih predelih Slovenije ni nastalo kako v javnosti obelodanjeno pomembnejše delo, posebej posvečeno prostoru, ki ga obravnavamo. Bilo je le nekaj koledarskih in časopisnih skic, ki zadevajo preteklost (npr. pregled zgodovine literarnega in narodnoprubudnega dela v Posočju v *Goriškem listu* leta 1944 avtorja Jožeta Lovrenčiča). Nekaj objav je bilo tudi pri slovenskih in hrvaških izseljencih (Louis Adamič) in politični emigraciji (npr. polemike Ivana Marije Čoka v letih 1943–1944 s politikom Luigijem Sturzom ali pa z avtorjema publikacije *What to do with Italy* Gaetanom Salveminijem in Georgom La Piano). Vse te objave so povezane s tako imenovanim tržaškim vprašanjem oziroma z načrtovanjem novih slovenskih meja, ki naj temeljijo na narodnostni črti; ta je imela več variant, a ne zelo različnih.

Zelo resno pa je delo o slovenskih mejah na zahodu, pa tudi na severu, začrtanih po narodnostnem načelu, ki ga je zastavil Znanstveni inštitut pri predsedstvu SNOS-a (ustanovljen 6. 1. 1944). Inštitutu je načeloval dr. Fran Zwitter in med njegovimi sodelavci je bil dr. Lavo Čermelj, ki je v partizanski ilegali nadaljeval svoje predvojne raziskave. Iz raziskovalnega dela inštituta je nastal v večji meri v srbohrvaščini izdani zbornik *Oko Trsta*, natiskan novembra 1945 v Beogradu. Uredila sta ga Fran Zwitter in Hrvat Viktor Novak. V njem so poleg Slovencev sodelovali tudi Hrvatje. V komentirani Zwitterovi bibliografiji del o problemu Julijske krajine in Trsta za obdobje 1942–1947 je zbornik *Oko Trsta* označen kot »glavno jugoslovansko delo o celotnem problemu« (Zwitter, 1948–1949, 277). Leta 1946 je izšel *Koroški zbornik*, ki obravnava tudi skrajni severni del slovensko-italijanskega stičišča, na tem območju pa so živeli in še živijo tudi Nemci. Iz obdobja reševanja mejnih vprašanj je veliko objav slovenskih in neslovenskih avtorjev. Zwitterova že omenjena bibliografija jih je naštel kar 316. Jugoslovanska stran je leta 1945 ponatisnila tudi Vivantejevo knjigo o jadranskem iredentizmu (prvič izšla v Firencah leta 1912) ter objavila povzetke te knjige v ruskem in angleškem jeziku. Vi-

2 Najbolj temeljito obravnavata diskusijo dve razpravi Nevenke Troha (Troha, 2000, 277–284; Troha, 2005, 199–208).

vante je bil poleg Giuseppeja Piemonteseja³ edini avtor, čigar izvorno delo v italijanščini je izšlo kot gradivo v podporo zahtev za nove državne meje na jugoslovanski strani.

Posvečanje obravnavanemu prostoru pa s podpisom mirovne pogodbe (1947) ni prenehalo. Razprava Vasilija Melika o volitvah v Trstu med letoma 1907 in 1913 iz leta 1947 (Melik, 1947) sodi na primer v sklop intenzivnejšega posvečanja slovenskih zgodovinarjev zahodnim predelom, zanimanja, ki je potlej dobivalo s tem in s članki, ki so sledili, novo podobo svoje zgodovine. Slovenski avtorji kasnejših razprav o zgodovini Trsta so bili tudi Samo Pahor, Janko Pleterški, Milica Kacin Wohinz, Jože Pirjevec, Milan Pahor, Aleksej Kalc, Boris M. Gombač, Marta Verginella. Po letu 1947 vse do podpisa avstrijske mirovne pogodbe (1955) se je slovensko zgodovinopisje, vsaj kar zadeva meje, bolj intenzivno usmerjalo h Koroški.

Očitno pa je spoznanje, da je treba napisati o predelih, ki so na zahodu povečali ozemlje Jugoslavije, večdisciplinarno besedilo, rodilo zbornik *Slovensko Primorje in Istra* leta 1953; leto dni pred tem je izšel v srbohrvaščini. V tem temeljnem delu – nadgradnja zbornika *Oko Trsta* (1945) –, ki je dandanes morda spregledano, so poleg hrvaških sodelovali najvidnejši slovenski zgodovinarji (Milko Kos, Fran Zwitter, Bogo Grafenauer) in drugi poznavalci primorskih problemov (Milko Matičetov, Anton Melik, France Stele, Lavo Čermelj, Ivo Juvančič itd.). Njihova spoznanja so še danes vredna vse pozornosti, čeprav so kasnejša raziskovalna obdobja po prvi svetovni vojni prinesla veliko novega tudi v metodoloških ozirih. Na tem mestu je treba omeniti zbornik *Slovinci v Italiji po drugi svetovni vojni* (1975) in vrsto podobnih, vendar vsebinsko manj obsežnih publikacij.

Po končani vojni pa slovensko zgodovinopisje ni doživelo tiste temeljite preobrazbe, kot bi jo lahko, če bi slovenski zgodovinarji povsem sledili marksističnim obrazcem, ki so bili nastavljeni v Speransovi/Kardeljevi knjigi. Očitno so nekateri vodilni slovenski zgodovinarji znali ohraniti samostojnost oziroma kontinuiteto s tistim duhom, ki je preveval nastopno predavanje Frana Zwittera leta 1937 (Zwitter, 1937). Pri tem so bili ti zgodovinarji (Fran Zwitter, Milko Kos, Bogo Grafenauer) tudi deležni kritike marksistične strani (Dušan Kermavner, France Klopčič, Boris Ziherl), kar pa ni sprožilo odločilnih premikov pri kritiziranih. V zgodovinopisje pa je vstopilo novo vsebinsko poglavje, partizanski narodnoosvobodilni boj s »predpoglavjem« delavsko socialistično gibanje. Poudarek novi raziskovalni tematiki je pokazala ustanovitev posebnega Inštituta za zgodovino delavskega gibanja (1959) ter njegovega znanstvenega glasila. V raziskovalno delo te in drugih sorodnih in osrednjih ustanov na Slovenskem, predvsem oddelka za zgodovino na Filozofski fakulteti, Zgodovinskega inštituta SAZU (kasneje ZRC SAZU), Inštituta za narodnostna vprašanja, je bilo vključeno tudi zahodno ozemlje Slovenije. Tem ustanovam so se pridružile tudi neformalne raziskovalne organizacije na lokalni ravni, zlasti muzejske in arhivske ustanove na Primorskem (Koper, Nova Gorica,

3 *Ventinove mesi di occupazione italiana nella Provincia di Lubiana* (Lubiana, 1946, 95 strani in 46 prilog). Giuseppe Piemontese (1876–1968), ki je pisal tudi o zgodovini delavskega gibanja v Trstu, je bil sin Marije Podgornik s Ponikev na Tolminskem; italijansko obliko priimka je rabil od leta 1928. Njegova knjiga o italijanski okupaciji je izšla tudi v nekoliko skrajšani ruski verziji (Ljubljana, 1946, 56 strani in 16 prilog).

Piran). Močna skupnost zgodovinarjev pa je nastajala tudi med Slovenci v Italiji, kjer je začela orati ledino Narodna in študijska knjižnica v Trstu. Slovensko zgodovinopisje je pričelo v času po uveljavitvi mirovne pogodbe iz leta 1947 (nova državna meja med Jugoslavijo/Slovenijo in Italijo, ustanovitev Svobodnega tržaškega ozemlja) raziskovati zgodovino obalnih mest (Koper, Izola, Piran) in prisotnost Slovencev v Istri.

Pred dvajsetimi leti, ko je samostojna Slovenija s svojo demokratično ureditvijo preusmerila tudi pota slovenskega zgodovinopisja, je bera povojnih raziskav zahodne Slovenije pokazala več značilnosti in pomembnih rezultatov. Velik je bil poudarek na novejši zgodovini, zlasti na drugi svetovni vojni. Čeprav je mirovna pogodba iz leta 1947 sprostil raziskovalno napetost, sta še vedno ne povsem rešeno tržaško vprašanje in tudi sicer novejša preteklost slovenskega zahoda, tudi še po podpisu Londonske spomenice in Osimskih sporazunov, ohranila in še ohranjata raziskovalno privlačnost predvsem zaradi raziskovalnega dela slovenskih zgodovinarjev v svetovnih arhivskih hraniliščih in tudi zato, ker se nekateri arhivski fondi na tujem, povezani s slovensko preteklostjo, postopoma še vedno odpirajo. Za zgodovino slovenskega zahoda so najpomembnejši dosežek tri monografije Milice Kacin Wohinčeve – prvo smo že omenili –, ki obdelujejo čas med letoma 1918 in 1935 (Kacin Wohinz, 1977; Kacin Wohinz, 1990). Tem trem knjigam se pridružujejo tudi druge avtoričine objave. Avtor knjige *Tržaško vprašanje po drugi svetovni vojni. Tri faze diplomatskega boja* (1961) je Janko Jeri. V svojih člankih in knjigah pa so se tega problema dotikali tudi Metod Mikuž, Tone Ferenc in Jože Pirjevec, prav tako Bogdan Ciril Novak (Novak, 1970).⁴ Seveda je bilo piscev o problematiki zelo veliko, podrobnejši podatki so navedeni v posebnih bibliografijah, ki so pa žal nepopolne. Od začetka šestdesetih let lahko sledimo sodelovanju slovenskih zgodovinarjev, ki so se posvečali novejši zgodovini v italijanski znanstveni publicistiki obmejnega prostora. Poleg tega je v italijanščini, kot izvirnik ali prevod, izšlo nekaj samostojnih del slovenskih zgodovinarjev. Prav tako tudi obratno, a vendar v manjši meri. Sodelovanje med slovenskimi in italijanskimi zgodovinarji je dobilo posebno, skorajda institucionalno obliko od devetdesetih let dalje. O podrobnostih, ciljih in uspehih tega sodelovanja na tem mestu ne govorimo.

V sedemdesetih in osemdesetih letih je na slovensko historiografijo vplival val novih socialnih in antropoloških usmeritev, ki so prodrle v svetovno historiografijo. Od tod veliko nagnjenja zlasti mlajšega rodu k manj raziskanim problemom pa tudi k starejšim obdobjem, ki so bila zaradi prednosti, namenjeni novejši zgodovini, potisnjena v ozadje. Od devetdesetih let dalje se je ta raziskovalna usmeritev še okrepila. Znova se zgodovinarji vračajo k plemstvu, meščanstvu, večji poudarek dobiva zgodovina cerkve, pišejo se panožne zgodovine, kot je zdravstvo, denarništvo, vojaštvo, šport itd. Pri tem pa delovanje zgodovinarjev nikakor ne vztraja pri starih zgledih, temveč sledi dosežkom in napotilom svetovnega zgodovinopisja. Zlasti je vredno opozoriti na knjige in objave Petra Štiha o srednjeveški zgodovini ali pa na izvirne in teoretično krepko podprte študije

4 Novakova knjiga o Trstu, napisana izvirno v angleščini (doktorska disertacija na univerzi v Chicagu leta 1961), je izšla tudi v italijanščini (*Trieste 1941–1954. La lotta politica, etnica e ideologica*. Milano, 1973, 1996²).

Marte Verginella o mnogostrani podobi Primorske, zlasti Trsta, od sredine 19. stoletja dalje; te so našle pot tudi k italijanskemu bralcu (*Il confine degli altri. La questione giuliana e la memoria slovena*; Verginella, 2008).⁵

Začetek devetdesetih let s slovensko demokratično preureditvijo ni povsem spremenil, pač pa le dopolnil pota slovenskega zgodovinarstva v smeri, ki se je nakazovala od konca sedemdesetih let dalje. Teme, ki so bile dotlej tudi »zamolčane« ali pomaknjene na stranski tir zaradi političnih ali ideoloških razlogov, so stopile prav silovito na plan, ne vselej spodbujene z znanstvenimi cilji. Na primeru Primorske je bilo kar nekaj takih primerov, zlasti iz novejšje zgodovine, npr. partizanski boj in uporni antifašizem, pa čas, ki je sledil neposredno koncu druge svetovne vojne itd. V zvezi z mejnimi problemi so bile objavljene nove interpretacije ravnanja jugoslovanske diplomacije ob določanju državnih meja po drugi svetovni vojni (npr. zaradi zaveznitva Jugoslavije s komunistično Sovjetsko zvezo, Slovenci naj ne bi dobili Trsta in Gorice itd.). Vprašanje slovensko-hrvaške mejne razdelitve na področju Istre je odprlo nov mejni problem, ki je prav tako povezan tudi z zgodovinskim razvojem. O vsem tem so pisali zgodovinarji, pa tudi pisci oziroma samozvani zgodovinarji z različnim znanjem in hotenjem. Za problem meje s Hrvaško v Istri je najbolj verodostojna knjiga Darje Miheličeve *Ribič, kje zdaj tvoja barka plava?* (Mihelič, 2007). Poseben je primer narodno revolucionarne organizacije Tigr, ki naj bi jo zamolčanosti, po mnenju kritikov zadržanja slovenskih zgodovinarjev socialističnega obdobja, oteel šele čas nove slovenske demokracije. To seveda ni res. Med obširno in kakovostno zelo raznovrstno tigrovsko literaturo je nepreseženo delo Milice Kacin Wohinčeve in Marte Verginella *Primorski upor fašizmu 1920–1941* (Kacin Wohinz, Verginella, 2008). Zelo pa se po letu 1990 množi literatura o prvi svetovni vojni in soški fronti, pri tem pa pisce iz laičnih vrst privlačijo posebej vojaški dogodki. Zgodovinarji pa iščejo drugačno podobo prve svetovne vojne. V odnosu do druge svetovne vojne na Slovenskem in povojnega socialističnega eksperimenta je v objavah zelo lahko spoznati bipolarnost, h kateri je veliko prispeval tudi miselni preobrat, nastal pri posameznih zgodovinarjih ob hkratnih sirenskih vabilih in pozivih, ki prihajajo iz politično-ideološko porazdeljene slovenske javnosti. Tudi pri obravnavi zgodovine zahodne Slovenije med drugo svetovno vojno je v kritičen pretres postavljeno partizansko gibanje z očitnim namenom, da se zmanjša njegova zgodovinska vloga in poudarjajo zgolj nasilna dejanja njegovih komunističnih nosilcev (Podberšič, 2011).

V zadnjem dvajsetletnem razdobju je treba omeniti še nekaj temeljnih objav, kot so zbornik o slovensko-italijanskih razmerjih do konca prve svetovne vojne, *Zahodno sosedstvo* (1996), pogled Borisa M. Gombača (1996) na slovensko-italijanske odnose (*Slovenija, Italija. Od preziranja do priznanja*), monografija Petra Štiha v treh jezikih (slovenščina, italijanščina in nemščina) o cesarski listini Otona III., izdana ob tisočletnici prve omembe Gorice (Štih, 1999a; 1999b; 1999c), disertacija Nevenke Troha *Komu Trst?* (1999; leta 2009 izdana v italijanščini), pregled Milice Kacin Wohinz in Jožeta Pirjevca *Zgodovina Slovencev v Italiji 1866–2000* (Kacin Wohinz, Pirjavec, 2000; delo

⁵ Delo je izšlo tudi v slovenskem prevodu kot *Meja drugih. Primorsko vprašanje in slovenski spomin* (Verginella, 2009).

je izšlo najprej v italijanščini 1998 kot *Storia degli Sloveni in Italia*, prikazovanje Ego-na Pelikana *Tajno delovanje primorske duhovščine pod fašizmom* (Pelikan, 2002), opis italijanske vojaške uprave v Posočju med prvo svetovno vojno Petre Svolfšak (2003; *Soča, sveta reka*), razlaga goriškega urbarja iz leta 1507 Vojka Pavlina (2006; *Goriško gospostvo ob prehodu pod Habsburžane na osnovi urbarja iz leta 1597*), pregled tržaškega vprašanja oziroma slovenskega boja za morje od srede 19. stoletja dalje z naslovom »Trst je naš!« Jožeta Pirjevca (2008), zbornik spisov *Trpko sosodstvo* Jožeta Šušmelja (2009) o slovensko-italijanskih odnosih, obsežen spis *Zadnja tuja vojaška okupacija slovenskega ozemlja* Cvetka Vidmarja (2010) o Zavezniški vojaški upravi Julijske krajine med letoma 1945 in 1947. Tako naštevaje je seveda nepopolno, saj ne upošteva edicij Znanstveno-raziskovalnega središča v Kopru, ki ima s svojimi publikacijami, izvajanjem raziskovalnih projektov ter prirejanjem strokovnih in znanstvenih srečanj vodilno vlogo pri raziskovanju preteklosti zahodne in jugozahodne Slovenije. V raziskovalnih dosežkih koprskega raziskovalnega središča se je pojavila tudi problematika zgodovine meja in dogodkov, ki so meje posredno ali neposredno spreminjali, zapirali ali pa odpirali. To pa so bili na Primorskem pariška mirovna konferenca (1947), londonska spomenica o soglasju (1954), videmski sporazum (1955) in osimski sporazumi (1975). Leta 1997 je potekal v Kopru in Novi Gorici mednarodni posvet o mirovni pogodbi leta 1947, sledila je objava gradiva s tega posveta (*Acta Histriae*, 6/1998). Kasnejši dogodki te vrste sodijo že v 21. stoletje. Sicer pa je delo, ki ga je UP ZRS opravil, tolikšno, da bi zahtevalo posebno obravnavo, več kot ga zmore to moje kratko in nepopolno opozorilo, ki ga s tem zaključujem.

SLOVENIAN 20TH CENTURY HISTORIOGRAPHY REGARDING THE AREA AT THE SLOVENIAN-ITALIAN BORDER AND ITS BORDERS

Branko MARUŠIČ

Research Centre of the Slovenian Academy of Sciences and Arts, Research Station Nova Gorica,
Delpinova ulica 12, 5000 Nova Gorica, Slovenia
e-mail: branko.marusic@guest.arnes.si

SUMMARY

20th century Slovenian historiography and its research content related to the Slovenian-Italian border regions is characterized by the following factors:

Only in the late 19th century did Slovenian historiography start to rise above amateurism and reach a professional level with the help of qualified professionals, which primarily means the emergence of a planned and systematic exploration of the past.

Historiography reflects the interests of its writers, who dig into different periods of the Western-Slovenian territory.

Variiegated developments in the 20th century influenced the choice of research problems. In that century, the area of the Slovenian-Italian coexistence is characterised by: the national question and the question of borders, two world wars that directly affected the area and, in addition to local and national relationships, also inter-state relations between Italy and Yugoslavia / Slovenia.

Research problems mainly focused on the determination of Slovenian-Italian ethnic / national borders in close connection with the events of the first and second world wars and the period following them. In this process, the events of history were used as evidence material.

The variety of events to which historians were responding – even those who were involved with an older history – created a unique periodization and quality of historiographical developments in this centuries long span.

Key words: Italy, border, Primorska, Slovenia, historiography, the Trieste question

LITERATURA

- Čermelj, L. (1936):** Life and death struggle of national minority in Italy. Ljubljana, Jugoslav Union of League of Nations Societies.
- Čermelj, L. (1974):** Sloveni e Croati in Italia tra le due guerre. Trieste, Editoriale Stampa Triestina.
- Gabršček, A. (1932–1934):** Goriški Slovenci. Vol. I–II. Ljubljana.
- Gombač, B. M. (1996):** Slovenija, Italija. Od preziranja do priznanja. Ljubljana, Debora.
- Jeri, J. (1961):** Tržaško vprašanje po drugi svetovni vojni. Tri faze diplomatskega boja. Ljubljana, Cankarjeva založba.
- Jeri, J. et al. (ur.) (1975):** Slovenci v Italiji po drugi svetovni vojni. Ljubljana - Koper - Trst, Cankarjeva založba - Primorski tisk - Založništvo tržaškega tiska.
- Kacin Wohinz, M. (1971):** Primorski Slovenci pod italijansko zasedbo 1918–1921. Maribor - Trst, Obzorja - Založništvo tržaškega tiska.
- Kacin Wohinz, M. (1977):** Narodnoobrambno gibanje primorskih Slovencev 1921–1928. Vol. I–II. Koper - Trst, Lipa - Založništvo tržaškega tiska.
- Kacin Wohinz, M. (1990):** Prvi antifašizem v Evropi. Primorska 1925–1935. Koper, Lipa.
- Kacin Wohinz, M. (2010):** Alle origini del fascismo di confine. Gli Sloveni della Venezia Giulia sotto l'occupazione italiana 1918–1921. Gradisca d'Isonzo.
- Kacin Wohinz, M., Pirjevec, J. (1998):** Storia degli Sloveni in Italia. Venezia, Marsilio.
- Kacin Wohinz, M., Pirjevec, J. (2000):** Zgodovina Slovencev v Italiji 1866–2000. Ljubljana, Nova revija.
- Kacin Wohinz, M., Verginella, M. (2008):** Primorski upor fašizmu 1920–1941. Ljubljana, Slovenska matica.

- Kermavner, D. (1978):** Temeljni problemi primorske politične zgodovine (zlasti v letih 1918–1921). Ljubljana, Partizanska knjiga.
- Klinec, R. (1942):** L'attuazione della legislazione ecclesiastica di Giuseppe II nell'arcidiocesi di Gorizia. Gorizia.
- Kos, F. (1902–1928):** Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku. Vol. I–V. Ljubljana, Leonova družba.
- Kos, F. (1919–1927):** K zgodovini Gorice v srednjem veku. Glasnik muzejskega društva za Slovenijo, 1–7/8.
- Kos, F. (1923):** Goriška Brda v srednjem veku: V: Jadranski almanah za leto 1923. Trst, Naša založba, 10–50.
- Kos, M. (1919):** La formation historique des limites linguistiques italo-slovènes. Lioubliana.
- Kos, M. (1930):** K postanku slovenske zapadne meje. Razprave Znanstvenega društva v Ljubljani, 5–6, 336–375.
- Leicht, P. S. (1937–1938):** Note sull'economia friulana al principio del secolo XIII. Memorie storiche forogiuliesi, 23–24, 1–25.
- Marušič, B. (1985):** Primorski čas pretekli. Koper, Lipa.
- Marušič, B. (2000):** Gli sloveni di Trieste e del Goriziano alla fine della prima guerra mondiale. Il Territorio, 23, 13–14, 5–18.
- Marušič, B. (2004):** Iter italicum dr. Vladimirja Levca. Ob stoletnici smrti. V: Izvestje Raziskovalne postaje ZRC SAZU v Novi Gorici, december 2004, 11–14.
- Marušič, B. et al. (ur.) (1996):** Zahodno sosedstvo: slovenski zgodovinarji o slovensko-italijanskih razmerjih do konca prve svetovne vojne. Ljubljana, ZRC SAZU.
- Melik, V. (1947):** Volitve v Trstu 1907–1913. Zgodovinski časopis, 1, 70–122.
- Mihelič, D. (2007):** Ribič, kje zdaj tvoja barka plava? Koper, Založba Annales.
- Nahtigal, R. (1919a):** Južnoslovansko-italijansko sporno vprašanje. Ljubljana.
- Nahtigal, R. (1919b):** Le point de controverse yougoslave-italien sous le jour de quelques données scientifiques. Lioubliana.
- Novak, B. C. (1970):** Trieste, 1941–1954. The ethnic, political and ideological struggle. Chicago - London.
- Novak, B. C. (1996²):** Trieste 1941–1954. La lotta politica, etnica e ideologica. Milano, Mursia.
- Orel, R. (1911):** Jezikovna meja na Goriškem. V: Koledar (Vestnik) šolske družbe sv. Cirila in Metoda za prestopno leto 1912. Ljubljana, 54–58.
- Pavlin, V. (2006):** Goriško gospostvo ob prehodu pod Habsburžane na osnovi urbarja iz leta 1597. Nova Gorica, Goriški muzej.
- Pelikan, E. (2002):** Tajno delovanje primorske duhovščine pod fašizmom. Ljubljana, Nova revija.
- Pirjevec, J. (2008):** »Trst je naš!«: boj Slovencev za morje (1848–1954). Ljubljana, Nova revija.
- Podberšič, R. (2011):** Revolucionarno nasilje na Primorskem. Goriška in Vipavska 1941–1945. Ljubljana, Študijski center za narodno spravo.

- Premrou, M. (1919):** *Monimenta sclavenica: petit choix tiré de la collection des documents recueillis et annotés.* Ljubljana
- Rutar, S. (1883):** Slovenske naselbine na Furlanskem. Ljubljanski zvon, 3, 53–60, 122–128, 188–193.
- Rutar, S. (1887):** Delle colonie slovene nel Friuli. Udine.
- Rutar, S. (1892):** Il confine verso l'Austria Slovena. Ljubljanski zvon, 12, 375–379.
- Savini, P. (1918):** Le origini e le evoluzioni storiche della civiltà latina e della nomenclatura locale nella Venezia Giulia. Venezia.
- Skubic, M. (1997):** Romanske jezikovne prvine na zahodni slovenski meji. Ljubljana, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- Svoljšak, P. (2003):** Soča, sveta reka: italijanska zasedba slovenskega ozemlja (1915–1917). Ljubljana, Nova revija.
- Štih, P. (1999a):** »Villa quae Sclavorum lingua vocatur Goriza«: Studie über zwei Urkunden Kaiser Ottos III. aus dem Jahre 1001 für den Patriarchen Johannes von Aquileia, und den Grafen Werihen von Friaul (DD. O. III. 402 und 412). Nova Gorica, Goriški muzej.
- Štih, P. (1999b):** »Villa quae Sclavorum lingua vocatur Goriza«: studio analitico dei due diplomi emessi nel 1001 dall'imperatore Ottone III per il patriarca di Aquileia Giovanni e per il conte del Friuli Werihen (DD. O. III. 402 e 412). Nova Gorica, Goriški muzej.
- Štih, P. (1999c):** »Villa quae Sclavorum lingua vocatur Goriza«: študija o dveh listinah cesarja Otona III. iz leta 1001 za oglejskega patriarha Johannesesa in furlanskega grofa Werihena (DD. O. III. 402 in 412). Nova Gorica, Goriški muzej.
- Šušmelj, J. (2009):** Trpko sosodstvo: nekateri vidiki odnosov med sosednjima državama v obdobju 1946–2001. Trst, Založništvo tržaškega tiska - SKGZ.
- Tavano, S. (1995):** Gorizia nel medioevo. *Ce fastu?*, 71, 93–144.
- Tuma, H. (1937):** Iz mojega življenja. Ljubljana, Naša založba.
- Tuma, H. (1994):** Dalla mia vita. Ricordi, pensieri e cofessioni. Trieste, Devin.
- Troha, N. (1999):** Komu Trst: Slovenci in Italijani med dvema državama. Ljubljana, Modrijan.
- Troha, N. (2000):** Milici Kacin Wohinz ob njeni sedemdesetletnici: »nacionalistično meščansko« in »marksistično« zgodovinopisje o Primorski. *Zgodovinski časopis*, 54, 2, 277–284.
- Troha, N. (2005):** Dva pogleda na primorsko politično zgodovino med letoma 1918 in 1921. V: *Med politiko in zgodovino. Življenje in delo dr. Dušana Kermavnerja 1903–1975.* Ljubljana, Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 199–208.
- Verginella, M. (2008):** Il confine degli altri. La questione giuliana e la memoria slovena. Roma, Donzelli.
- Verginella, M. (2009):** Meja drugih. Primorsko vprašanje in slovenski spomin. Ljubljana, Modrijan.
- Verginella, M. (2010):** Zgodovinjene slovensko-italijanske meje in obmejnega prostora. *Acta Histriae*, 18, 1–2, 207–216.

- Vidmar, C. (2010):** Zadnja tuja vojaška okupacija slovenskega ozemlja: oris Zavezniške vojaške uprave v Slovenskem primorju (od 12. junija 1945 do 15. septembra 1947). Nova Gorica, Goriški muzej.
- Zwitter, F. (1937):** Sociologija in zgodovina. *Sodobnost*, 5/1937, 497–507.
- Zwitter, F. (1948–1949):** Bibliografija o problemu Julijske krajine in Trsta 1942–1947. *Zgodovinski časopis*, 2–3, 259–319.